

Terenski pregled trase magistralnog plinovoda Kutina – Dobrovac

Field Survey of the Kutina – Dobrovac Natural Gas Pipeline Route

Marko Dizdar

Primljeno/Received: 08.03.2010.
Prihvaćeno/Accepted: 20.04.2010.

U terenskom pregledu trase plinovoda Kutina – Dobrovac koja prolazi područjima istočne Moslavine i zapadne Slavonije otkriveno je 30 arheoloških nalazišta koja, na osnovi prikupljenih površinskih nalaza, pripadaju razdobljima prapovijesti i srednjeg vijeka. Posebno su brojna kasnosrednjovjekovna nalazišta, među kojima se izdvajaju dva gradišta u dolini Pakre kod Kuknjevca, što ukazuje na važnost ovog područja u obrani granice od Turaka tijekom 15. – 16. stoljeća. Na najvećem broju nalazišta prikupljeni su ulomci keramičkih posuda, opeka i kamenih artefakata koji su omogućili njihovo okvirno kronološko određenje, dok će buduća zaštitna istraživanja preciznije definirati granice samih nalazišta.

Ključne riječi: terenski pregled, Moslavina, zapadna Slavonija, prapovijest, srednji vijek, naselja, groblja
Key words: field survey, Moslavina, Western Slavonia, prehistory, Middle Ages, settlements, cemeteries

Karta 1 Arheološka nalazišta na trasi magistralnog plinovoda Kutina – Dobrovac.
Map 1 Archaeological sites on the Kutina – Dobrovac natural gas pipeline route.

Sl. 1 Piljenice–Grede 2 (snimio: M. Dizdar).

Fig. 1 Piljenice–Grede 2 (photo: M. Dizdar).

Zbog izgradnje magistralnog plinovoda Kutina – Dobrovac (Sisačko-moslavačka, Požeško-slavonska županija), proveden je terenski pregled trase, pri čemu je zabilježen velik broj dosad novih, nepoznatih arheoloških nalazišta. Ona su najčešće smještena na južnim padinama Moslavačke i Pakračke gore ili na blagim uzvišenjima uz vodotoke (Karta 1).¹ Radi se o područjima istočne Moslavine i zapadne Slavonije, odakle su poznati tek rijetki nalazi, dok sama istraživanja nikada nisu bila provedena. Zbog toga su rezultati terenskog pregleda značajni, budući da će izgradnja plinovoda omogućiti provedbu zaštitnih istraživanja većih površina nalazišta, koja će pružiti uvid u vremenski slijed naseljenosti tog prostora, smještenog na važnom komunikacijskom pravcu kojim se dolinama rijeka Ilove, Pakre i Bijele ostvarivala povezanost Posavine i Podravine.

Trasa plinovoda u svom zapadnom dijelu prolazi sjeverno od današnje Autoceste Zagreb – Lipovac, odnosno sjevernim dijelom aluvijalne nizine rijeke Save te rubom prvih blagih uzvišenja. Tim područjem protječe i rijeka Ilova s nizom manjih pritoka uz koje su se, prema rezultatima terenskog pregleda, smjestila sva arheološka nalazišta (sl. 1). Znatni dio područja pripada izrazito niskom i vodoplavnom području na što ukazuju i sami toponimi. Sjeverozapadno od naselja Piljenice trasa plinovoda skreće prema istoku te prelazi preko jugoistočnih padina Moslavačke gore, koje se blago spuštaju u nizinu rijeke Pakre s pritokama (npr. Bijela, Krivajac i dr.). U tom je dijelu trase između Banove Jaruge i Poljana zabilježena veća koncentracija arheoloških nalazišta (Karta 1). Trasa plinovoda potom se spušta

u nizine Pakre i Bijele, u kojima su nalazišta smještena na blagim uzvišenjima položenim uz manje vodotoke, najčešće u njihovim meandrima. Prema prikupljenim površinskim nalazima može se pretpostaviti kako se radi o ostacima manjih kasnosrednjovjekovnih naselja. Jugoistočno od naselja Brezine trasa ponovo prelazi preko izduženih brežuljaka i greda, smještenih na južnom rubu Pakračke gore, koje su razdvojene nizom manjih vodotoka što teku od sjevera prema jugu i rijeci Pakri. U tom dijelu gotovo cijela trasa, sve do kraja kod naselja Dobrovac i ceste Lipik – Novska, prelazi preko niza arheoloških nalazišta s velikim brojem keramičkih nalaza iz prapovijesti i srednjeg vijeka (sl. 2–4). S obzirom da plinovod u istočnom dijelu trase prolazi dijelom i preko šumskih površina, terenskim pregledom obuhvaćena je i šira zona oko trase, pri čemu su zabilježena nalazišta koja nisu izravno ugrožena radovima, no čije je otkriće važno za kasnosrednjovjekovnu arheološku baštinu, budući da se radi o gradištima podignutim vjerojatno tijekom obrane od Turaka u drugoj polovini 15. st. (Kuknjevac-Đelovi, Kuknjevac-Luke).

Prilikom pregleda trase plinovoda Kutina – Dobrovac pronađeno je 30 nalazišta iz prapovijesti i srednjeg vijeka, dok ona iz razdoblja antike nisu potvrđena prikupljenim površinskim nalazima. U daleko najvećem broju izdvojeni su ostaci srednjovjekovnih naselja, kako onih sa znatnim brojem nalaza, tako i onih koja ukazuju na postojanje manjih naselja koja su vjerojatno bila sastavljena od nekoliko obitelji. Prapovijesna nalazišta uglavnom su smještena na padinama izduženih greda kod Banove Jaruge i Poljana te u kontinuitetu između Brezina i Dobrovca. Na osnovi prikupljenih površinskih nalaza utvrđena je prostorna rasprostranjenost nalazišta koja su fotografirana i kartografski dokumentirana te je zabilježena njihova GPS pozicija. Nakon terenskog pregleda trase, a prema prikupljenoj pokretnoj arheološkoj građi (najčešće keramičkim ulomcima), provedeno je vremensko definiranje svakog nalazišta. Prikupljeni nalazi pokazuju da se najčešće radi o ostacima tzv. naselja otvorenog tipa,

¹ Terenski pregled proveden je u razdoblju od 27. rujna do 7. listopada 2009., a financiran je sredstvima Ministarstva kulture RH. Topografske, katastarske i ortofoto podloge trase pripremio je dipl. arh. Damir Fofić iz Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture RH u Zagrebu, na čemu najsrdačnije zahvaljujemo. Trasa magistralnog plinovoda Kutina – Dobrovac, u dužini od 31,5 km, prolazi područjima gradova i općina Kutina, Lipovljani i Lipik.

Sl. 2 Brezine-Greda (snimio: M. Dizdar).

Fig. 2 Brezine-Greda (photo: M. Dizdar).

Sl. 3 Kuknjevac-Crnaje (snimio: M. Dizdar).

Fig. 3 Kuknjevac-Crnaje (photo: M. Dizdar).

Sl. 4 Kuknjevac-Gajina (snimio: M. Dizdar).

Fig. 4 Kuknjevac-Gajina (photo: M. Dizdar).

iako su pronađena i ona iz kasnoga srednjeg vijeka koja su bila zaštićena dubokim i širokim jarcima te vjerojatno palisadama (gradišta). Također, određene su katastarske općine i čestice na kojima se rasprostire svako nalazište kako bi se moglo pristupiti njihovoj registraciji kao zaštićenih kulturnih dobara. Kako na pojedinim dijelovima trase zbog nepreglednosti terena (šume, livade) nije bilo moguće utvrditi postojanje arheoloških nalazišta, pri provedbi zemljanih radova potrebno je osigurati stalan arheološki nadzor. S obzirom na velik broj pronađenih nalazišta na trasi, moguća su i prethodna pokusna iskopavanja kojima bi se prikupilo više spoznaja o veličini i vremenskim odrednicama pojedinih nalazišta te postoji li na nekom od otkrivenih nalazišta i vertikalna stratigrafija ili se radi o jednoslojnim naseljima s očuvanim zapunama ukopanih objekata čiji su sadržaji dospjeli na površinu nakon dubokog oranja.

U posavskom dijelu kod Kutine te u dolinama rijeka Illove, Pakre i Bijele, sva su nalazišta smještena na blagim uzvišenjima koja se često nalaze u meandrima manjih vodotoka (sl. 1). Jedino su sjeverno od Banove Jaruge nalazišta smještena na jugoistočnim padinama Moslavačke gore, čija podnožja dopiru do Pakre i Bijele. Jugoistočno od naselja Brezine pa sve do Dobrova trasa plinovoda položena je po južnim padinama Pakračke gore, odnosno po njezinoj donjoj gredi koja se nalazi uz sjeverni rub nizine rijeke Pakre. Greda je ispresijecana nizom manjih vodotoka koji teku od sjevera prema Pakri i predstavljaju granice izdvojenih nalazišta koja su na tom dijelu pronađena u velikom broju, a obiluju i površinskim nalazima (sl. 2–4).

Od 30 pronađenih nalazišta, na njih 25 zabilježeni su nalazi koji se mogu datirati u razdoblje srednjeg vijeka. Potom, po brojnosti slijede ona željeznodobna (10 nalazišta) te iz brončanog doba (8 nalazišta), dok su u najmanjem broju (2) otkrivena nalazišta iz neolitika/eneolitika (tab. 1). Na većini nalazišta smještenih na povišenim gredama zabilježeni su nalazi iz prapovijesti i srednjeg vijeka, dok u manjem broju dolaze nalazišta na

kojima su izdvojeni nalazi samo iz srednjeg vijeka.

Na neolitičkim/eneolitičkim nalazištima prikupljeni su keramički ulomci koji pokazuju kako se radi o ostacima naselja, često raširenih na padinama greda iznad nekoga manjeg vodotoka u dužinu od nekoliko stotina metara. Nije isključeno kako će broj nalazišta iz navedenih razdoblja biti i veći, budući da se često radi o cjelinama koje nisu bile zahvaćene obradom zemljišta. Vjerojatno se, prema keramičkim ulomcima, radi o naseljima sopotske i lasinjske kulture (Minichreiter 2009: 132–133). Razdoblju kasnog brončanog doba također pripada znatan dio otkrivenih prapovijesnih nalazišta (sl. 2, 4). U vrijeme starije faze kulture polja sa žarama u Podravini rasprostranjena je grupa Virovitica, dok je u Posavini egzistirala grupa Barice-Gredani (Ložnjak Dizdar 2005: karta 1). Zaštitna istraživanja kasnobrončanodobnih naselja na trasi plinovoda omogućit će definiranje te pripisivanje prikupljenih nalaza jednoj od navedenih grupa ili se čak mogu očekivati njihova međusobna prožimanja. Od prapovijesnih nalazišta u najvećem su broju pronađena ona iz mlađeg željeznog doba (sl. 3), koja se vjerojatno mogu pripisati zajednici Jasa, čija materijalna ostavština pokazuje znatne utjecaje latenske kulture. Jasi se kao zajednica panonskog porijekla, prema rimskim pisanim izvorima te na osnovi natpisa, smještaju na područje između Daruvara i Varaždina (Schejbal 2003).

U terenskom pregledu u najvećem su broju (25) pronađena nalazišta koja se datiraju u kasni srednji vijek, što je i razumljivo s obzirom na postojanje razgraničenja u 15. – 16. st. prema Osmanskom Carstvu, koje je tuda prolazilo. Najčešće se radi o naseljima smještenima na blago povišenim položajima u meandrima manjih vodotoka (sl. 1) ili na blagim padinama izduženih greda položenih iznad Bijele i Pakre. Iako najveći broj naselja, na osnovi keramičkih nalaza, pripada kasnom srednjem vijeku (14. – 16. st.), zabilježeni su i nalazi koji ukazuju na naseljenost i tijekom razvijenog srednjeg vijeka. U većem su broju izdvojeni ostaci manjih naselja koja su se vjerojatno sastojala od

R. B.	NALAZIŠTE	N/E	BD	ŽD	A	SV
1	KUTINA-LEVI					+
2	KUTINA-STARE LIVADE					+
3	PILJENICE-CRNAVE					+
4	PILJENICE-GREDE 1					+
5	PILJENICE-GREDE 2		+			+
6	PILJENICE-VODOPOLAVA			+		+
7	BANOVA J.-KONAČINE					+
8	BANOVA J.-DIJELOVI					+
9	MEĐURIĆ-PODBRDALJE					+
10	MEĐURIĆ-RIBNJAČKI LUG					+
11	MEĐURIĆ-RIBNJAČKE NJIVE					+
12	POLJANA-POLJANA 1					+
13	POLJANA-POLJANA 2			+		+
14	GAJ-JARUGA	+	+			+
15	BREZINE-STUPA					+
16	BREZINE-DONJE POLJE					+
17	BREZINE-KRČEVINE					+
18	BREZINE-GREDA		+			
19	KUKNJEVAC-ĐELOVI					G
20	KUKNJEVAC-DONJA KUĆIŠTA		+			+
21	KUKNJEVAC-VELIKA BREZINA		+	+		+
22	KUKNJEVAC-LUKE					G
23	KUKNJEVAC-OBRSINE 1			+		
24	KUKNJEVAC-OBRSINE 2		+	+		+
25	KUKNJEVAC-BROD			+		+
26	KUKNJEVAC-CRNAJE			+		
27	KUKNJEVAC-GAJINA		+			
28	DOBROVAC-DABROVICA			+		+
29	DOBROVAC-KUĆIŠTE 1	+		+		+
30	DOBROVAC-KUĆIŠTE 2		+	+		
UKUPNO		2	8	10	/	25

Tablica 1 Pregled nalazišta po razdobljima.

Table 1 Overview of sites according to historical periods.

nekoliko obitelji. Od velikog je značaja otkriće dva gradišta, jednog (Kuknjevac-Luke) smještenog uza sjeverni rub doline rijeke Pakre, dok se drugo (Kuknjevac-Đelovi) nalazi na sredini doline kojom je prije regulacije tekla Pakra. Sa sjeverne strane ovoga gradišta smješteno je još jedno kasnosrednjovjekovno naselje (Kuknjevac-Donja Kućišta), dok se na istaknutom položaju na Blatuškom brdu nalazi utvrda koja svjedoči o postojanju lanca kasnosrednjovjekovnih utvrda koje su tijekom 15. – 16. st. čuvala granicu prema Osmanskom Carstvu, zajedno sa sustavom utvrda u nešto sjevernije položenoj dolini Bijele (Sokač-Štimac 1975; Schejbal 2003) te oko Kutine i Garešnice (Tkalčec, Sekelj Ivančan 2005: 30). Na površini gradišta Kuknjevac-Luke pronađeni su brojni ulomci opeka, keramičkih posuda i pećnjaka. Radi se o gradištu s promjerom središnjeg platoa od oko 25 m te s jarkom širine oko 20 m, koji se punio vodom potoka Crnaja što protječe s istočne strane gradišta (Vukić 2007: 75). Na zračnom snimku gradišta Kuknjevac-Đelovi naziru se tri prstena jaraka koji zatvaraju središnju četverokutnu površinu, dok se ulaz nalazi na sjeverozapadnoj strani. Gradište je vjerojatno uništeno pri melioraciji doline Pakre, no na terenu se još uvijek nazire niz širokih jaraka koji su okruživali središnje uzvišenje, na čijoj su površini prikupljeni ulomci kasnosrednjovjekovne keramike. Iako se oba gradišta nalaze izvan trase izgradnje plinovoda, zajedno s velikim brojem pronađenih naselja iz kasnog srednjeg vijeka, svjedoče o istaknutoj važnosti istočne Moslavine i zapadne Slavonije u proučavanju razgraničenja između 'ostataka Hrvatske' i Osmanskog Carstva.

U terenskom pregledu trase magistralnog plinovoda Kutina – Dobrovac kao i šireg prostora otkriveno je 30 arheoloških nalazišta, čija brojnost nikako ne iznenađuje s obzirom na istaknuti geografski položaj istočne Moslavine i zapadne Slavonije te dolina Ilove, Pakre i Bijele, kojima se ostvarivala povezanost između Posavine i Podravine. Od pronađenih prapovijesnih arheoloških nalazišta najveći broj pripada naseljima sopotske i lasinjske kulture te kasnom brončanom dobu, dok se u mlađem željeznom dobu na to područje smješta zajednica Jasa, čija je protopovijesna materijalna ostavština danas potpuno nepoznata. Iako antička nalazišta nisu pronađena, ovim područjem prolazila je važna komunikacija koja je povezivala ceste *Siscia – Sirmium* te *Poetovio – Mursa*. Najgušća je naseljenost dokumentirana u srednjem vijeku, posebno tijekom kasnog srednjeg vijeka, kada je na ovom prostoru bilo razgraničenje između 'ostataka Hrvatske' i Osmanskog Carstva. O tome svjedoče gradišta i utvrde u i oko dolina Pakre i Bijele, ali i brojna manja nizinska naselja čiji su stanovnici vjerojatno sudjelovali u obrani i opskrbi granice.

Rezultat terenskog pregleda trase magistralnog plinovoda Kutina – Dobrovac ukazao je na postojanje velikog broja arheoloških nalazišta, dosad potpuno nepoznatih. Iako rezultati terenskog pregleda počivaju na prikupljenim površinskim nalazima, najveći broj nalazišta moguće je vremenski definirati, a buduća zaštitna arheološka istraživanja bitno će pridonijeti boljem razumijevanju naseljenosti dosad arheološki neistraženih istočne Moslavine i zapadne Slavonije.

Literatura

- Ložnjak Dizdar, D. 2005, Naseljenost Podravine u starijoj fazi kulture polja sa žarama, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 22, Zagreb, 25–58.
- Minichreiter, K. 2009, Arheološki lokaliteti na trasi južne obilaznice grada Donjeg Miholjca i južne obilaznice Kutine, *Annales Instituti Archaeologici*, V, 130–133.
- Schejbal, B. 2003, Prilog rekonstrukciji rimskih komunikacija na jaškom municipalnom teritoriju, in: *Arheološka istraživanja u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji i pogrebni ritusi na teritoriju Hrvatske*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, br. 21, 95–120.
- Sokač-Štimac, D. 1975, *Najstarija prošlost Pakraca i okolice*, Pakrac 1945.-1975., Pakrac, 27–41.
- Tkalčec, T., Sekelj Ivančan, T. 2005, Novootkriveno visinsko gradište u Moslavačkoj gori, *Zbornik Moslavine VII-VIII* (2004/2005), 26–31.
- Vukić, G. 2007, Pravoslavna crkva svete Petke u Kuknjevcu, *Zbornik Povijesnog društva Pakrac-Lipik* 4, 75–78.

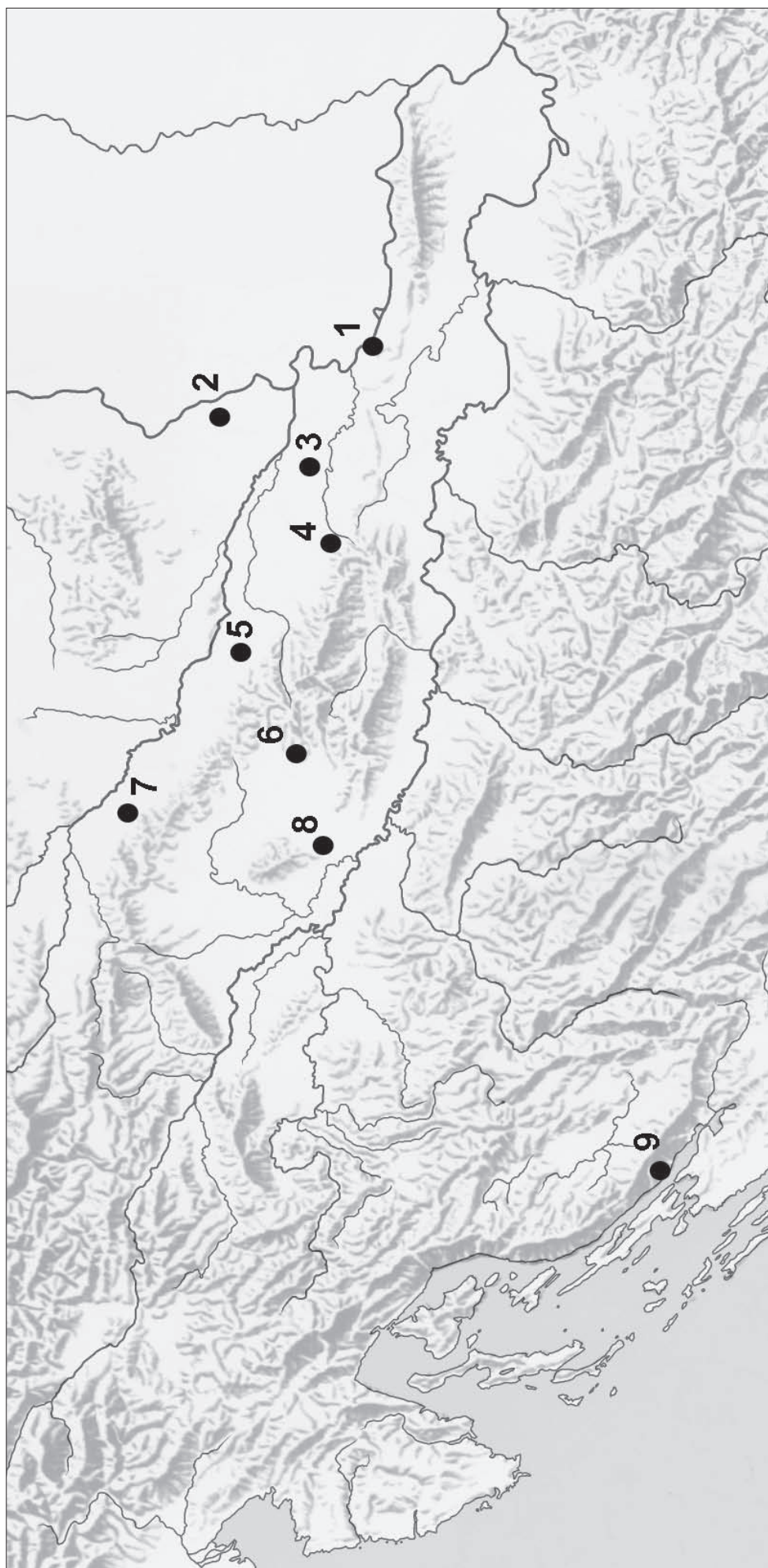
Summary

In a field survey of the Kutina – Dobrovac natural gas pipeline route, passing across Eastern Moslavina and Western Slavonia, on the basis of collected surface finds, 30 archaeological sites were discovered, belonging to prehistory and the Middle Ages. Mostly they are situated on the slopes of the hills of Moslavačka Gora and Pakračka Gora, or on mild elevations along rivers or streams (Map 1). Only rare finds were known from these areas until recently. In the Posavina part of the region, near Kutina and in the valleys of the rivers of Ilova, Pakra and Bijela, all sites are situated on mild elevations, often in meanders of smaller streams (Fig. 1). Only north of Banova Jaruga the sites are situated on the south-eastern slopes of Moslavačka Gora, reaching the rivers of Pakra and Bijela. South-east of the Brezine settlement and all the way to Dobrovac the natural gas pipeline route passes the southern slopes of Pakračka Gora,

stretching along the northern periphery of the Pakra River valley. The transverse is cross-cut by a series of streams flowing from the north towards Pakra and representing the borders of sites, which were found in a large number in this part of the region, and which are abundant in surface finds (Fig. 2–4).

At the majority of sites, surface fragments of pottery, tiles and stone artefacts were collected that enabled their chronological determination, while future rescue excavations will define the borders of the sites more precisely. The large number of sites is by no means surprising, bearing in mind the prominent geographical location of Eastern Moslavina and Western Slavonia, as well as the Ilova, Pakra and Bijela valleys that linked Posavina and Podravina. At 25 out of 30 discovered sites, finds were documented that can be dated in the Middle Ages period, followed by 10 sites from the Iron Age and 8 from the Bronze Age. The smallest number of sites from the Neolithic/Aeneolithic periods were detected – only 2 (Tab. 1). The majority of prehistoric settlements belongs to the Sopot and Lasinja cultures and to the Late Bronze Age, as the Virovitica group was distributed in Podravina; while in Posavina the Barice–Gređani group existed. In the Late Iron Age the Iassian community settled in the territory of Eastern Moslavina and Western Slavonia, whose material heritage was completely unknown until recently. The densest settlement was documented in the Middle Ages, particularly in the Late Middle Ages, as the demarcation line between the “rest of Croatia” and the Ottoman Empire passed across this area. This is verified by hill-forts and fortifications in the Pakra (Kuknjevac–Luke, Kuknjevac–Delovi) and Bijela valleys, but also by numerous smaller lowland settlements whose inhabitants probably participated in the defence and supply of the border.

The results of the field survey of the Kutina – Dobrovac natural gas pipeline route suggest the existence of a large number of archaeological sites, fully unknown until the present day. Although the field survey results rely on collected surface finds, most of the sites can be chronologically defined, and future archaeological rescue excavations shall largely contribute to an even better understanding of settlement in Eastern Moslavina and Western Slavonia, where no archaeological excavations have been conducted until the present time.

1. Sotina	6. Daruvar – Lipik
2. Batina – Suza	7. Koprivnica - obilaznica
3. Beketinci, Čepinski Martinci, Vuka	8. Kutina – Dobrovac
4. Našice – Pleremica – Lužani; Dubovik, Breznica	9. Tribanj-Kruštica – gradina sv. Trojica
5. Slatina - obilaznica	